

Papp István

GÁLYAPADBÓL LABORATÓRIUM

*Fluck Béla festőművész Csorváson**

Ha az emberi találékonyaság, a kilátástalan helyzetekben való szellemi útkeresés, a szükségből való erény kovácsolásának példaképét keressük, bizvást fordulhatunk Németh László életművéhez. Elsősorban azért, mert nem csupán szenvedélyes alakítója és ábrázolója, hanem – mint minden kiemelkedő író – kitűnő megfigyelője és nézője volt önnön korának. S a gyorsan változó élethelyzetek közepette mindig megtalálta a lehetőséget, amely biztosította számára az intenzív szellemi munkát. Ha József Attilát a magyar líra történetének egyik, ha nem a legnagyobb képalkotójaként tarthatjuk számon, Némethről bizvást állíthatjuk: a honi esszéírás művelői közül ő teremtette a legtalálóbb és legötletesebb metaforákat. Ez persze egyszerre előny és hátrány, teher és kincs is gondolatainak értelmezésekor, de a tartalom sűrítésének képessége vitathatatlan. Életének talán legnehezebb időszakában, hódmezővásárhelyi tanárságának lezárulása és az irodalmi életbe való visszatérése közötti években, az 1948-tól és 1952-ig tartó korszakban keletkezett az a metaforája, melyet a jelen tanulmányban címében is felhasználtam.

Ennek születését a következőképpen magyarázta: „A fordításból – éreztem – gályapad lesz vagy lett is már. De azért nem adtam föl a küzdelmet, hogy a kísérletezést folytassam, ahogy egy ekkoriban elkezdett tanulmányom címe mondta: a Gályapadból laboratóriumot csináljak mégiscsak. Ha mint fordító meg is indultam a bátortalanság útján, rengeteg kérdés maradt, amin közben magamnak dolgozhattam.”¹ Az eleinte egyre fárasztóbb pénzkereseti lehetőségként űzött fordítások alkalmat adtak Németh Lászlónak arra, hogy a műfordítás titkairól, az orosz kultúra mibenlétéről vagy a magyar és más nyelvek kölcsönhatásáról szóló remek tanulmányokat készítsen. Az alkotásnak cseppet sem kedvező körülmények között fenntartotta a reményt, és egyben saját magának kitárlt terápiával vészeltte át a félelemtől átitatott esztendőket.

Az irodalmi élet perifériájára szorított Németh Lászlónak több oka is volt a szorongásra. Önmagában az a tény, hogy a Rákosi-korszak delelőjén élt, súlyos aggodalomra adott okot. Nem kellett túlságosan érzékenynek lennie ahhoz, hogy a kortársakra nehezedő sötét árnyak (csengőfrász, koncepciók perек, besúgó k hada) őt is megérintsék. Ezen árnyak egyikéről így számolt be: „Pesten is megkezdődtek a kitelepítések. A Szilágyi fasori házban már ketten is kaptak ilyen cédulát: a szomszédban lakó, nyolcvanesztendős »bíró bácsi« és ... úr, akiről csak annyit tudtunk, hogy szívbeteg, s a fasorban szeretett sétálni. Ő a kitelepítést megtoldta néhány kilométerrel: altatót vett be, s kiköltözött a Farkasrétre. [...] Minthogy a kitelepítések nem folytak világos kategóriák szerint, az em-

* Hálás köszönettel tartozom Plesovszki Ferencének, Dohányos Andrásnak és Kasuba Istvánnak a tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségükért.

¹ NÉMETH László: *A kohó = Uő.: Homályból homályba*, II., Magvető–Szépirodalmi, Budapest, 1977, 194.

ber hajlandó volt azt hinni, hogy az egész régi értelmiség felszámolásáról van szó. Én is fölkészültem a cédulára. S nemcsak én, a feleségem egyik lakója, aki nem tudom, mért, mint családtag volt bejelentve, átjelentette magát albérlővé.”²

Németh félelmét nem csupán a korszak alapélményét jelentő dermedt bénultság és rettegés alapozta meg, hanem a tőle nem olyan távol álló alkotókat fenyegető retorziók híre is. Itt elég utalnom azokra a tervekre, amely népi írók szélsőjobboldalra került képviselőit, Erdélyi Józsefet és Kádár Lajost érintették. Egy ügynöki jelentés szerint 1951 júniusának első napjaiban a két író felkereste Sinka Istvánt, aki megígérte, hogy közbenjár érdekükben Darvas Józsefnél és Veres Péternél, ők ekkor az MDP megbízható társutas szövetségeseiként szerepeltek a közéletben.³ Azt nem tudjuk, mennyire volt megalapozott Sinka vendégeinek a kitelepítéstől való félelme, hiszen két olyan népi értelmiségiről volt szó, akiket 1945-öt követően börtönbüntetésre ítélték, de a népiek sűrű hálózatosságát ismerve nem tűnhetett abszurdnak a gondolat, hogy a jobbszélien elinduló hullám Némethig is elérhet.

Ha Németh László esetében végül nem vált valósággá a kitelepítés veszedelme, sőt 1952-től elkezdődött lassú visszatérése-visszaengedése az irodalmi és közéletbe, jelen történetem főszereplője megtapasztalhatta, mit jelent a nyomorúságos körülmények között való újrakezdés. Fluck Béla, a nyugdíjas katonatiszt és festőművész számára teljes idegen környezetben valósította meg mindazt, amit Németh László a műfordítás kapcsán: a gályapadon ülve fogott hozzá a laboratórium megteremtéséhez.

Fluck Béla életútja a kitelepítésig

Raggambi Fluck Béla 1889. április 7-én született Pozsonyban, római katolikus német anyanyelvű/eredetű családban.⁴ Édesanyja báró Walter-Burg Antónia, édesapja raggambi Fluck Albert, aki hosszú évekig szolgált a császári és királyi hadseregben. Fia az örökébe lépett, és a három önkéntesi évet követően 1909-ben kezdte meg pályafutását zászlósként a 6. honvéd huszárezredben. Az I. világháborúban ugyanezen alakulat 4., később 6. századának főhadnagya, s egészen 1916 augusztusáig maradt a frontvonalban, amikor megsebesült a galíciai harcokban. 1920-tól 1937-ig a nyíregyházi 4. huszárezredben szolgált, 1935-ben alezredessé, két év múlva pedig ezredessé léptették elő. Ekkor Debrecenbe helyezték, ahol a 6. vegyesdandár, majd VI. hadtestparancsnokság állományába tartozott. 1939 márciusától 1941 novemberéig a Központi Lóvászárló Bizottságnál tevékenykedett. A II. világháború harcaiban sokáig nem vett részt, sőt 1943. június 1-jével hivatalosan is nyugállományba vonult. Ám a német megszállást követően reaktiválták, és az 1. magyar hadsereg és a német XI. hadtestparancsnokság között összekötő tiszti

² *Uo.*, 184.

³ A történetről lásd részletesen PAPP István: *Népi írók kitelepítésének terve 1951-ben*, Betekintő 2014/2., www.betekinto.hu/sites/default/files/2014_2_papp.pdf.

⁴ Fluck Béla 1945-ig tartó életútjáról lásd BENE János – SZABÓ Péter: *A magyar királyi huszár honvéd tisztikar 1938–1945*. Jósa András Múzeum kiadványai 58., Nyíregyháza, 2003, 87–88.

teendőket látott el. Két fia ugyancsak katonai pályára lépett, közülük Tibor a Ludovika Akadémia utolsóként, 1944-ben tisztte avatott évfolyamához tartozott.

Az életút homályos pontjairól abból a levélből tudhatunk meg többet, amelyet Fluck Béla 1951. június 13-án, két nappal a kitelepítési véghatározat kézbesítését követően a belügyminisztériumnak küldött.⁵ Ezek szerint képzőművészeti főiskolára járt, azt azonban nem állította, hogy el is végezte volna. Más források szerint a tanulmányok ideje 1918/19-re esett, s Balló Edét⁶ tartják számon mestereként.⁷ Ez elég logikusnak tűnik, hiszen a közös hadsereg felbomlását követően Fluck csak 1920-ban folytatta a katonai karrierjét, s így nem lehetetlen, hogy festészeti tanórákkal töltötte a közbeeső időt. Ennél is fontosabb, hogy állítása szerint már 1941 novemberében kérte leszerelését, amelyre végül csak 1943 tavaszán került sor. Ezt követően banktisztviselőként dolgozott. Levélében jól felfogott önérdekből nem tért ki 1944-es reaktíválására, hiszen az súlyosan kompromittálta volna. Állítása szerint 1945-öt követően kizárólag festésből élt, három ízben igazolták, és 1948-ban belépett a „művészeti dolgozók szakszervezetébe”. Végül azt is hozzátette, hogy már 1935-től lóvásárlással foglalkozott, így érdemben nem vett részt a háborús előkészületekben sem.

Ezek alapján úgy tűnik, hogy Fluck Béla nem vállalt komoly szerepet a II. világháború magyar hadműveleteiben, igaz, 1944-es szereplését egyelőre homály fedi. Viszont a háború utáni nyomorúságos – vagy legalábbis nehéz – helyzetét más forrás is alátámasztja: egy 2007-ből származó internetes komment szerint az 1940-es években Budapestet járta a képeivel, s ekkor szánalomból vásárolt tőle öt festményt a hozzászóló idős rokona.⁸ Fluck szavait ugyancsak megerősítik második feleségének emlékei, aki szintén a belügyminisztériumnak címzett levelében leírta, hogy férjét művészkörökben ismerte meg, mivel tagja volt a Magyar Művészeti Dolgozók Szakszervezetének, akárcsak a feleség, Mikula Margit édesapja, aki szobrászként kereste kenyerét.⁹ Fluck Béláné szerint férje nem kapott nyugdíjat és képei eladásából tartotta el magát.¹⁰ A feltehetően a kitelepítés végrehajtásakor kitöltött, szűkszavú adatlapon a „ny[ugalmazott]. ezr[edes]. (festőművész)” foglalkozást tüntették fel Fluck Béla neve mellett, s ezt kiegészítették azzal, hogy jelenleg festőművészként („kisebb képek”), képzettségének megfelelő munkakörben dolgozik.¹¹

⁵ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára [a továbbiakban: ÁBTL] 2.5.6. 05036/1951. Fluck Béla levele a Belügyminisztériumnak, 1951. június 13.

⁶ Balló Ede (1859–1936) festőművész, 1894-től 1923-ig a Mintarajziskola, majd a belőle alakult Képzőművészeti Főiskola tanára, kora népszerű portréfestője. Legnevesebb tanítványa Gulácsy Lajos. Lásd YBL Ervin: *Balló Ede = Művészeti lexikon*, I. főszerk. Zádor Anna – Genthon István, Akadémiai, Budapest, 1965, 151.

⁷ KASUBA István: *Fluck Béla = Uő.: Csorvási arcok*, Pro Urbe Csorvás Egyesület, Csorvás, 2010, 48.

⁸ Lásd <http://forum.index.hu/Article/jumpTree?a=68918190&t=9154073>.

⁹ Sajnos az ő kilétét nem sikerült kiderítenem, az egyetlen ismert Mikula vagy más változatban Mikola nevű szobrász keresztneve Ferenc volt. Ő többek között a budavári Nagyboldogasszony-, közismert nevén Mátyás-templomban, a Halászbástyán, valamint az Országházban faragott szenteket és királyokat ábrázoló szobrokat, de már 1926-ban meghalt. Lásd *Művészeti lexikon*, III. L–Q, Akadémiai, Budapest, 1967, 340. Ettől még lehetett az idős asszony az ő lánya, csak ezt nem sikerült megállapítani a fellelhető iratanyagból.

¹⁰ ÁBTL 2.5.6. 05036/1951. Fluck Béláné levele, 1952. október 17.

¹¹ ÁBTL 2.5.6. 05036/1951. 3845. számú adatlap, dátum nélkül.

Vagyis most is az történt, mint oly sok alkalommal: a hivatalos besorolás nem fedte a valós társadalmi státuszt, hiszen egy helyét kereső, anyagi gondokkal küszködő, idős katonatiszttel álltak szemben az ÁVH emberei. Ráadásul Fluck Béla nyilvánvalóan nem tartozott a kiemelkedő tehetségek közé, ezért az idő és az anyagiak szorításában erősen rá volt utalva, hogy minél több képet fessen és eladjon. Akkor viszont jogos a kérdés, hogy vajon folytatott-e bármilyen tevékenységet, mutatott-e valamilyen politikai aktivitást, amely felkelthette a társadalmat egyre erősebben pászttázó politikai rendőrség gyanúját.

A válaszhoz csupán szórt és ellentmondásos forrásaink vannak. Ami nagyon lényeges, az állambiztonsági iratanyagban a kitelepítés előtt nem bukkan fel a Wehrmacht számára végzett szolgálat ténye. Fluck Béla először 1950 januárjában került az Államvédelmi Hatóság látókörébe, amikor az egykori szegedi ellenforradalmi kormány miniszterelnökét, később ügyvédet, majd 1945-öt követően a Kisgazdapártból kivált Balogh István páter Független Magyar Demokrata Pártját erősítő Pattantyús-Ábrahám Dezsőt megfigyelték. Róla a 7/29. számú ügynök azt jelentette, hogy kapcsolatban áll Fluck Béla volt ezredessel, akivel „egy bizonyos helyen szokott találkozni”. Ez a hely állítólag az angol követség lett volna, ahonnan Fluck az információit szerzi. Az erősen mesészerű, de a kor hangulatát kiválóan visszaadó jelentés alapján Póta János főhadnagy nyomozás megindítását javasolta Fluck ellen, azzal indokolva, hogy róla már a korábbi jelentések alapján is tudják, hogy a londoni magyar követségen szolgált mint katonai attasé, tehát veszélyes kapcsolatai lehetnek.¹²

Nehéz megmondani, hogy P. Ábrahám szándékosan lódított vagy tudatosan dezinformált, s Póta János túlbuzgó akart lenni, vagy csupán nagyon félrenézett valamit, de végül nem indult vizsgálat Fluck Béla ellen. Bár valószínűleg megfigyelés alatt tartották, mivel a „Vidéken élő volt Horthysta tisztet” számon tartó állambiztonsági segédanyagból kiderül, hogy Fluck neve több dossziében is szerepelt.¹³ Ezen dossziék közül az egyik a „Budapesti volt MK HT katonai tisztet”-re vonatkozó jelentéseket tartalmazott, de a nyilvántartó napló tanúsága szerint megsemmisítették,¹⁴ így nem tudjuk megmondani mikortól és meddig figyelték Fluck Bélát.

A Wehrmacht számára végzett 1944-es szolgálata, az a bizonyos homályos pont, csupán egy 1955-ös iratban, vagyis jóval a kitelepítés vége után bukkan csak fel. A feljegyzést az egyesített belügyminisztérium Győr-Sopron megyei főosztályának soproni járási és városi osztályán készítette Horváth Lajos főhadnagy. Ebben azokat a volt katonatiszteket sorolta fel, akik állítása szerint a magyar vezérkari főnökség és a német katonai biztonsági szolgálat (Sicherheitsdienst – SD) közötti kapcsolatot biztosították, s itt szerepel Fluck neve.¹⁵ Sajnos a levélből sem az információ forrása nem derül ki, sem pedig to-

¹² ÁBTL 3.1.5. O-9044. 99–100. 7/29. számú ügynök jelentése, 1950. január 24.

¹³ ÁBTL 4.1. A-933/1. 286. A dossziét Fluck Béla kitelepítésből való visszatérését követően állították össze, mivel abban gödöllői laccím szerepel. A volt „ht. [hadtest-] ezredes”-ről azt olvashatjuk, hogy a II/11., vagyis az operatív nyilvántartó osztály tartja számon.

¹⁴ ÁBTL 3.1.5. O-15763. A dosszié eredeti száma II-10137/51., vagyis 1951-ben nyitották, de az általános államvédelmi gyakorlatnak megfelelően korábbi iratokat is lefűzhetek bele.

¹⁵ ÁBTL 3.1.5. O-11542. 22. „Sieherei Dinst” (sic!) Horváth Lajos áv. [államvédelmi] főhadnagy levele a Belügyminisztérium I. osztálya részére, 1955. június 20.

vábbi lépésekről nem tudunk: a dossziében másutt nem került elő történetünk főszereplőjének neve.

A kitelepítés folyamata

Fluck Béla élettörténete három ponton tér el attól a megszokott képtől, amelyet az 1951-es budapesti kitelepítések társadalomtörténeti elemzése kapcsán el szokás mondani. Az első különbség rögtön a kitelepítési döntés kapcsán megragadható: Fluckot és feleségét bizonyosan nem azért távolították el a fővárosból, hogy a lakásukat megszerezzék, azaz ugyanis nem rendelkeztek. Amint a friss szakirodalmi kutatásokból¹⁶ is tudható, a kitelepítésekkel a Magyar Dolgozók Pártja hármast kívánt megvalósítani: a háborút követő budapesti lakásínségen akart enyhíteni oly módon, hogy a rendszerhez hű párt- és fegyveres apparátus, valamint fizikai dolgozói csoportokat jutalmazza, s egyben eltávolítja a fővárosból a két világháború közötti keresztény/úri középosztályhoz vagy azzal azonosított társadalmi rétegekhez tartozókat. Fluck esetében csupán a hajdani középosztályhoz tartozás és a fennálló rendszerrel szembeni antipátia állapítható meg, de az 1951-es vagyoni helyzet nem támasztotta alá a középosztályi státuszt. Fluck Béla 1950-ig Zuglóban, közelebről az Istvánmezőnek nevezett városrészben, a Szabó József utca 14. szám alatti házban élt.¹⁷ A kor viszonyai között elegáns környezetet kedvelte a II. világháborút követően berendezkedő új politikai elit is, elég Rákosi Mátyást megemlíteni. Ő 1949-ig Fluckéktól néhány házzal odébb, a Szabó József utca 25. szám alatti villában élt, de a túlzott nyilvánosság és egyre fokozódó félelemérzete miatt a Hegyvidéken található Lóránt utcába költözött.¹⁸ Fluck Béla esetében is Pestről Budára történő átköltözést figyelhetünk meg, ő a krisztinavárosi Pauler utcában, a 19-es számú házban vett ki egy albérleti szobát. Az is lehet, hogy nem csupán az anyagi lecsúszás, hanem a házasság is szerepet játszott mindebben: Mikula Margittal 1950. április 25-én hivatalosan is összekötötte az életét.¹⁹

Az idős házaspár egy albérleti szobában élt, igaz, szinte a kellős közepén az I. kerületnek, amelyet a legjobban érintett a kitelepítés folyamata.²⁰ Vagyis sorsuk mégsem választható el élesen attól a helytől, ahol éltek, átvitt értelemben záporoztak körülöttük a golyók, s nem biztos, hogy a kitelepítésről döntő hatóságok teljes mértékben tisztában voltak a pontos tulajdonjogi helyzettel. Mindenesetre mint egykori, a Horthy-korszak idején a magyar királyi honvédségben szolgált ezredes, Fluck Béla megfelelt annak az ellenségképnek, amely a kitelepítések fő célpontjául szolgált. A döntésről szóló véghatározatot 1951. június 11-én állították ki, s ennek értelmében a Fluck házaspárnak a Békés

¹⁶ PALASIK Mária: „Lehetetlen, hogy a város legdöntőbb részében ezrével lakjanak a régi rendszer elszánt hívei...” A budapesti kitelepítések politikai háttere és levezénylése 1951–1953, Századok 2015/6., 1363–1395.

¹⁷ ÁBTL 2.5.6. 05036/1951. 3845. számú adatlap, dátum nélkül.

¹⁸ MAJTÉNYI György: *K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban*, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2009, 25.

¹⁹ ÁBTL 2.5.6. 05036/1951. Fluck Béláné levele, 1952. október 17.

²⁰ Lásd a kitelepítések által érintett ingatlanokról szóló igen részletes és informatív áttekintő térképet: TABAJDI Gábor: *Budapest a titkosszolgálatok hálójában*, Jaffa, Budapest, 2015, 201.

megyei Csorvás község külterületén, a Tanya utca 388. szám alatt jelölték ki a kényszerlakhelyét.²¹ Új otthonuk egy kétszobás tanyai lakóépület 8 négyzetméteres szobáját jelentette, ide kellett költöznie Fluck Bélának és nejének.²²

Fluck – oly sok sorstársához hasonlóan – megkísérelte elhárítani a vést, és szép, kellemes kézírásával levelet írt a belügyminisztérium címére.²³ A véghatározat érvénytelenítését többféle érveléssel igyekezett elérni: „Semmiféle politikával, de semmi esetre jobboldalival nem foglalkoztam.” Megemlítette, hogy „feleségem népi származású”. Életútjának terhét az alábbi módon próbálta semlegesíteni: „A mai helyzetbe mindképpen beleilleszkedni akartam.” Megjegyezte azt is, hogy nem főbérlo, illetve hogy „munkáimmal a pártot támogattam és soha ellenszolgáltatást (díjat) nem kértem”. Ezek a megfogalmazások, érvek pusztába kiáltott szavak maradtak befolyásos támogató, közbenjáró nélkül. Ilyen pedig nem akadt, s hiába tűnik úgy, hogy Fluck Béla valóban a szerény életszínvonalon történő túlélésre, alkalmazkodásra rendezkedett be. Egy nappal e levél születését követően feleségével együtt neki is fel kellett szállnia a magdolnavárosi pályaudvarról induló szerelvényre. A kilakoltatásról szóló rendőri jelentésre alighanem szabvány szerinti feljegyzés került: „A kiköltöztetés rendben megtörtént, lakás lepecsételve, kulcs a házfelügyelőnek átadva.”²⁴

A szoba azonban a Fluck házaspár távozását követően sem maradhatott üresen, ahogyan arról özv. Jankovics Marcellné, a Pauler utcai ház főbérlojének levele árulkodik.²⁵ Az idős asszony a véghatározat kézbesítése és a Fluck házaspár elkerülhetetlen távozása után igyekezett minél hamarabb új albérlo találni, talán azért, hogy nagyobb biztonságban érezze magát, s szüksége lehetett a bérleti díjra is. Már akadt is jelentkező, Kittel Józsefné, aki édesanyjával költözött volna át az Attila utca 75. szám alól. Ezekben a napokban-hetekben alighanem minden korábbinál jobban felbolydult Krisztinaváros, a Tabán és a Várnegyed lakossága, s a hosszú évtizedek alatt kialakult társadalmi hálózatok nagyon intenzíven próbálták a veszélyben lévő egzisztenciákat megmenteni. E küzdelem bizonyos esetekben, hosszú távon eredménnyel járhatott, de az adott pillanatban csekély sikerrel kecsegtetett. A kérelmező özvegyasszony fia, Jankovics Marcell, a Magyar Nemzeti Bank osztályvezetője 1950 októbere óta őrizetben volt, és nem egészen egy hónappal korábban életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték hűtlenség vádjával.²⁶ Édesanyja²⁷ egyik albérlojük, az említett Kittel Józsefné számára szerette volna Fluckék lezárt albérleti szobáját megszerezni, hogy ily módon védelmezhesse a Pauler utcai ingatlant. Ezt a lépését a kitelepítés sorsára jutott házaspárral is megbeszélte, ahogyan arról az alábbi

²¹ ÁBTL 2.5.6. 05036/1951. Kitelepítési véghatározat, 1951. június 11.

²² ÁBTL 2.5.6. 05036/1951. 951318/1951. számú, dátum nélküli irat a Fluck Béla és felesége számára kijelölt kényszerlakhelyről.

²³ ÁBTL 2.5.6. 05036/1951. Fluck Béla levele a Belügyminisztériumhoz, 1951. június 13.

²⁴ ÁBTL 2.5.6. 05036/1951. YN. 936/37. számú rendőri jelentés a kiköltöztetésről, Széles István, 1951. június 14.

²⁵ ÁBTL 2.5.6. 05036/1951. Özv. Jankovics Marcellné levele, címzett: Tisztelt Rendőrfőkapitányság, 1951. június 13.

²⁶ ÁBTL 3.1.9. V-10219. Dr. Jankovics Marcell vizsgálati dossziéja.

²⁷ ÁBTL 3.1.9. V-10219. 5. Az I/3-c alosztály jelentése Jankovics Marcell ügyéről, 1950. október 13. Ebből az iratból kiderül, hogy a Jankovics család a IV. emelet 3. számú lakásban élt.

mondat árulkodik: „Fluck Béla és neje lakásomban semmiféle ingóságukat visszahagyni nem fogják.”

Nem tudni, milyen eredménnyel járt özv. Jankovics Marcellné lépése, amelyet alighanem az a kétségbeesés szülhetett, hogy saját családja is a kitelepítés sorsára jutott. Ugyanis a börtönben lévő Jankovics Marcell édesanyja, felesége és két kiskorú gyermeke közben már megkapta azt az 1951. június 6-án kelt véghatározatot, amely elrendelte kitelepítésüket a Szolnok megyei Öcsödre.²⁸ A kitelepítések kötelező forgatókönyvre szerint leltárt vettek fel a Jankovics család ingóságairól, melyek egy részének megőrzésére Kittelné vállalkozott. Talán ezért is volt sürgősen szükség Fluckék szobájának kiürítésére és a zár alól való feloldására. Sajnos a felajánkozás nem nemes szándékból fakadt: Kittelné a rá bízott tárgyakat nem adta vissza, a sajátjaként kezelte. „Öregkorában megháborodott, és Mami előtt térdén kúszva kért bocsánatot” – emlékezett vissza az eseményekre az akkor 10 éves kisfiú, a későbbi neves animációs rendező, Jankovics Marcell.²⁹ Mindez az eseménysor arra int minket, hogy a kitelepítések társadalomtörténeti feldolgozásához közelebb vihet a hálózatelemzés: a költözni kényszerülő családok gyakran szoros rokoni/baráti viszonyban álltak egymással, így sorsuk számos ponton összekapcsolódott.

Újrakezdés Csorváson

Fluck Béláék új lakóhelye Békés megye középső sávjában, a Békéscsabától 20, Orosházától pedig 16 km távolságra lévő, kiterjedt tanyavilággal bíró falu, Csorvás lett. A településen az 1949-es népszámlálás adatai szerint 7799 fő élt, akik közül 18-an vallották magukat szlováknak, 10-en románnak, két ember németnek, egy pedig szerbnek. Persze a „tót identitás” ennél azért erősebb lehetett, hiszen anyanyelveként már 142 fő jelölte meg a szlovákokat.³⁰ A falu fogalma alatt jelen esetben nem csupán zárt maggal rendelkező települést kell értenünk, hanem kiterjedt tanyavilágot is, amelyből éppen 1950-ben alakítottak ki két önálló községet: Telekgerendást és Kétsopronyt. Mindez azért lényeges, mert nem csupán Fluck Béláék mindennapi mikrovilága bolydult fel, hanem egy másik, téveszesítéssel, közigazgatási átalakítással, a tanyavilág korlátozásával, tagosítással felforgatott mikrovilágba érkeztek. Az őket fogadók helyzete és mindennapjai legalább annyi bizonytalanságot hordoztak, mint az idős házaspár jövője.

A kitelepítés első szakaszára vonatkozóan nem csupán a szokásos hivatali iratanyag áll rendelkezésünkre, hanem néhány ügynöki jelentés is. Ezek azért is nagyon becsesek, mert arról árulkodnak, hogy Fluckék egy kiterjedt, főként régi katonatisztekbeli és családtagjaikból álló ismerősi-rokoni-baráti hálózatnak voltak a tagjai, akik figyelemmel kísérték egymás sorsát, híreket cseréltek és később segíthettek is. A „Lovas József” fedőnevet viselő ügynök elsőként 1951. június 7-én kelt jelentésében számolt be arról, hogy

²⁸ ÁBTL 2.5.6. 115/8. Véghatározat, 1951. június 6.

²⁹ JANKOVICS Marcell: *Lékiratok*, Helikon, Budapest, 2014, 260.

³⁰ Az 1949. évi népszámlálás anyanyelvi és nemzetiségi adatai településenként. *Számok és történelem 4*, szerk. és összeáll. Sebők László, KSH Könyvtár, Budapest, 2014, 62–63.

Fluck Béla felkereste Szepesi Schaurek Oszkár volt ezredes feleségét és a férfivel kívánt beszélni, mivel 1912-ben együtt jártak katonai iskolába.³¹ Az asszony azonban nem ismerte vendégét, ezért távolságtartóan kezelte. Annyi kiderül, hogy a „kilakoltatásokról” beszélgettek, vagyis Fluck érezte a veszélyt, amely néhány nappal később el is érte otthonát. Tíz nappal később már arról számolt be az ügynök, hogy a Szepesiné otthonában összegyűlt négyfős baráti társaságban Ahsbahs Tyrusné (nem elírás e név) arról beszélt, hogy anyját, aki nemrég kötött házasságot raggambi Fluck Béla volt ezredessel, férjével együtt Csorváásra telepítették ki.³²

Néhány hét múlva ugyancsak erről a baráti társaságról jelentett az oda beépített ügynök.³³ A tartótisztnek beszámolt arról, hogy Hegedüs Béla mérnök meglátogatta Fluck Béláékat, akik „Csorvás mellett vannak az egyik faluban. Fluch Béla aratómunkás, felesége marokszedő. Nehéz munkát végeznek, de aránylag tűrhető kedélyállapotban vannak.” Ugyanebből a jelentésből kiderül, hogy a társaság összejöveteleinek helyet adó Szepesi Schaurek Oszkárné férje ekkor a kistarcsai internálótáborban raboskodott.

Bár csupán három ügynöki jelentésben bukkan fel történetünk főszereplője, mégis fontos információkhoz juthatunk. Először is felsejlik a Fluck házaspár körüli kapcsolati háló. Ahsbahs Tyrusné volt Fluck Béláné egyik lánya, a másik pedig a jelentésben említett Hegedüs Béla mérnök neje. Ezt onnét tudjuk, hogy 1952 őszén Fluckné levélben fordult a belügyminisztériumhoz, amelyben kérte, hogy idős korára³⁴ és rossz egészségi állapotára tekintettel engedjék vissza Csorvásról Budapestre. Leveléhez csatolta a megyei bíróság igazolását, amely arról tanúskodott, hogy 1952. augusztus 15-én hivatalosan is elvált Fluck Bélától. Illetve mellékelte még egy nyilatkozatot a Budapest XIII. kerületében lakó és a Duclos Bányagépgyárban dolgozó Hegedüs Béla gépészmérnöktől, hogy hajlandó anyósát lakásába befogadni és ott eltartani.³⁵ Jó okkal feltételezhetjük, hogy a levélben említett Hegedüs Béla azonos a „Lovas József” jelentésében szereplővel, s az is valószínűsíthető, hogy a válás kényszerű okokból, a kitelepítésből való visszatérés reményében történt. A történet végét nem ismerjük, de a folyamatok logikáját ismerve nem tűnik valószínűnek, hogy az ÁVH visszaengedte volna a fővárosba Fluck Béláné született Mikula Margitot, hiszen számos alkalommal kényszerítettek távozásra régen megözvegyült vagy elvált asszonyokat is.

Annyit még elmondhatunk, hogy a jelentésben említett Szepesiné óvatossága talán az ügynöknek szólt, hiszen nehezen feltételezhető, hogy ne ismerte volna a Fluck házaspárt, ha két menyük is a baráti társaságába tartozott és beszéltek is róluk. Éppen ez az óvatosság gátolta meg az ügynököt abban, hogy még részletesebb információkat szerezzen. Szintén figyelemre méltó az a Hegedüs Bélának tulajdonított mondat, hogy

³¹ ÁBTL 3.1.5. O-11147. 81. „Bajnokok” (a dossziében volt honvédtisztekről szóló jelentések találhatók), „Lovas József” jelentése, 1951. június 7.

³² ÁBTL 3.1.5. O-11147. 84. „Lovas József” jelentése, 1951. június 21.

³³ ÁBTL 3.1.5. O-11147. 100. „Lovas József” jelentése, 1951. július 22.

³⁴ ÁBTL 4.1. A-291. 49. A Budapestről kitelepítettek listája, Békés megye. A névsorból kiderül, hogy Fluck Béláné tíz évvel idősebb volt férjénél, vagyis a levél megírásának időpontjában már 74. életévében járt.

³⁵ ÁBTL 2.5.6. 05036/1951. Fluck Béláné levele, 1952. október 17.

Fluck Bélának „Csorvás mellett vannak az egyik faluban”. Ez ugyanis arról árulkodik, hogy Fluckék bizonyos korlátok között szabadon mozoghattak a környéken. Ez a második pont, amiben eltér történetünk főszereplőjének élete a megszokott képtől. Ugyanis az államvédelmi logika azt kívánta volna meg, hogy a kitelepített, politikai ellenségnek tartott személyeket szoros ellenőrzés alatt tartsák, hogy se egymással, se a falusiakkal nem tudjanak kiépíteni közelebbi kapcsolatot. Az ellenőrzést, a szemmel tartást, a helyi rendőrőrsön való szabályszerű jelentkezést legkönnyebben a falu belterületén lehetett volna biztosítani. Ehhez képest Fluck Bélát és hitvesét egy tanyán, a lakott belső magból több kilométerre helyezték el.³⁶

A forrásokban a 388., illetve a 391. számú tanyát említik. Ezt a tájat a helyi nyelvben Kis-Csorvásnak vagy Cukrosnak hívták, az utóbbi elnevezés az itt lévő Wenckheim-uradalomban folytatott cukorrépa-termesztésre utal. Ezen a tájon élt tehát Fluck Béla, akit a helyiek „Tábornok” néven őriztek meg emlékezetükben.³⁷ Egy másik forrás szintén azt támasztja alá, hogy a falutól viszonylag távol szabadabban mozoghatott, sétálhatott az egykori ezredes, aki ekkoriban festett képeinek témáit a Nagyszénás–Kondoros–Békéscsaba–Csorvás–Orosháza térségben, séta közben szerzett élményeiből meríthette.³⁸ Vagyis nem volt oly mértékig helyhez kötve, mozgásában korlátozva, mint ahogy a politikai rendőrség szerette volna. Ha nem is kötetlenül, de bizonyos keretek között a központi akartól függetlenül mozoghatott.

Természetesen adódik a kérdés, hogy az idős férfi az aratómunkában, esetleg cukorrépaszedésben, vagyis általában a mezőgazdasági munkákban való részvétele mellett mivel töltötte napjait, hogyan tartotta karban lelkének egyensúlyát, még akár azt is vállalva, hogy feleségének a válás után sikerül visszatérnie a fővárosba, s így teljesen egyedül maradhat. Azt tudjuk, hogy a kitelepítés megtörténtekor jogos aggodalommal nézte jövő sorsát. „Mint festőművész falun vagy tanyán a mai viszonyok mellett megélni nem tudok, de még a munkámhoz legszükségesebb eszközöket beszerezni ott nem tudom” – írta a belügyminisztériumnak címzett levelében.³⁹

Fluck Béla csorvási festményei

Ám Fluck sorsa ismeretlen, nem megmagyarázható okok folytán váratlan, aligha remélt fordulatot vett, hiszen az igen mostoha körülmények sem törték meg művészi alkotó munkája folytonosságát. Erről árulkodik az a hat festmény, amelyet ő készített, és a Csorvási Helytörténeti Gyűjtemény, illetve egy magánszemély őrzetében megmaradtak az utókor számára. Az azonosítást az teszi bizonyossá, hogy régi hagyomány szerint Fluck a képek sarkában megörökítette a nevét, bizonyos esetekben az elkészítés dátumát is.

³⁶ ÁBTL 2.5.6. 05036/1951. Véghatározat, 1951. június 11., Fluck Béláné levele, 1952. október 17.

³⁷ Kasuba István, a Csorvási Helytörténeti Gyűjtemény vezetőjének szíves közlése.

³⁸ Interjú Plesovszki Ferencnével, készült 2015. október 24-én, kézirat, a szerző birtokában.

³⁹ ÁBTL 2.5.6. 05036/1951. Fluck Béla levele a Belügyminisztériumhoz, 1951. június 13.

Az első négy, időben legkorábban keletkezett képet 1952-ben festette.⁴⁰ Az első képen négy, tanyájuk előtt álló parasztember látható. Az idősebb házaspár Hajdú András és felesége, a fiatalabb pedig lányuk Hajdú Lenke és férje, Borbély András. A második festményen Fluck Béla egy hagyományos alföldi tanyát örökített meg ecsetjével. Az előtérben egy lóval és lábasjóságokkal benépesített udvar, a háttérben egy csűr és egy jókora szénaboglya tűnik fel. A harmadik képnek a festő az *Új tanya* címet adta és datálta is: a festményt 1952. június 17-én készült el. A negyedik kép, amely távolabbi nézőpontból szintén egy tanyát jelenít meg, május 20-án, gyaníthatóan szintén ugyanabban az évben született meg. Összefoglalóan annyi mondható el a képekről, hogy mindegyiket maga Fluck Béla ajándékozta a rajta szereplőknek, illetve a tanyák tulajdonosainak. Összesen három tanyát örökített meg a képeken, melyek közül az első az úgynevezett gyomai út mentén, a második egy ahhoz közel eső dűlőút mellett, a harmadik pedig a Nagyszénást és Kondorost összekötő út közelében épült. Ma már egyik tanya sem áll, mindegyiket lebontották a szövetkezetesítés során kialakított nagyüzemi táblák miatt. A képeket a családi emlékezet szerint nem ellentételezésként, például élelmiszerért cserébe, hanem saját kedvteléséből készítette Fluck. Mindegyik festmény családi öröklés révén jutott jelenlegi tulajdonosuk birtokába, aki saját otthonát díszíti velük, nem is annyira kiemelkedő művészi értékük, mint inkább a hajdani paraszti világ és a családi emlékek megőrzése okán. A képeket sokáig poros helyen, talán padláson őrizték, és még ma is az eredeti, kezdetleges kerethez van rögzítve a vászon: lécdarabokra rajzszöggel erősítette fel őket Fluck Béla (vagy esetleg valamelyik segítője).

Van még két, az előző képektől mind méretében, mind kidolgozottságában, mind a készítés idejében különböző csorvási Fluck-festmény.⁴¹ Ezek a Csorvási Helytörténeti Gyűjtemény tulajdonában vannak, az állandó kiállítás részét képezik. Az időben korábbi 1953-ban keletkezett, 45x55 cm nagyságú olajfestmény, amely a *Csorvási lány* címet viseli. A képet a gyűjteményt vezető Kasuba István vásárolta 9000 forintért egy online katalógusból. A másik, a 80x60 cm-es, szintén olaj festményt a sarkában lévő datálás szerint 1954-ben pingálta Fluck Béla, és azon a csorvási tanácsházát, a mai városházát örökítette meg, előtte egy lovasszekérrel. Erről a képről még azt tudjuk, hogy feltűnően hasonlít egy korabeli képeslapra, csak éppen a szekér néz ellenkező irányba. Így könnyen lehet, hogy részben emlékezetből, részben a képeslap nyomán készült. A festmény hosszú éveken át a tanácsháza padlásán, majd a községgazdálkodási vállalat raktárában porosodott, míg sikerült őket megmenteni az enyészettől.

Bár a Helytörténeti Egyesület további festmények után is kutatott, több alkotást nem sikerült fellelni. De a hat fennmaradt kép is bőségesen elegendő ahhoz, hogy bizonyítsák Fluck Béla történetének harmadik, a megszokottól eltérő jellegzetességét. Bármilyen szomorúak voltak is a kilátások, bármilyen alkalmatlanok is a körülmények a művészi alkotómunkára, neki mégis sikerült maradandó értékű alkotásokat létrehozni. Ráadásul ezek nem csupán saját lelki épülésére szolgáltak, hanem bizonyítják azt is, hogy szoro-

⁴⁰ A képekkel kapcsolatos információk forrása a 38. jegyzetben hivatkozott interjú Plesovszki Ferencnével, 2015. október 24.

⁴¹ A képekre vonatkozó információkat Kasuba Istvántól kaptam.

sabb kapcsolatokat sikerült létrehoznia. Megismerkedett, megbarátkozott a Csorváson élők emberekkel, akik nem egy esetben ugyanúgy számkivetettnek számítottak, mint ő maga. Természetesen jó néhány további kérdés felmerül: honnan tett szert festékre, hogyan választotta ki a modelljeit, mikor jutott ideje festeni s egyáltalán meddig élt Csorváson, vitt-e magával festményeket a faluból való eljövetelekor? Ha nem is kapunk választ ezekre a kérdésekre, mégis fontos rögzíteni Fluck Béla történetének egyediségét, hiszen párját ritkítóan⁴² dokumentálta a kitelepítésben töltött éveket, tényleg kiépített valamiféle sajátos laboratóriumot a neki szánt gályapadon.

Epilógus

Fluck Béla későbbi sorsáról igen keveset tudunk. 1951-ben érkezett Csorváásra, és 1954-ben még festett ott képet. Az állambiztonsági nyilvántartásban, feltehetően valamikor 1954 és 1956 közötti időszakra vonatkozóan Gödöllőn, a Damjanich utca 68. szám alatt élő, a helyi Háziipari Szövetkezetben éjjeliórként dolgozó emberként bukkan fel.⁴³ Később, talán éppen az 1956-os forradalom leverését követően elhagyta Magyarországot, csakúgy, mint két fia, és Münchenben hunyt el 1974 júniusában, 85 esztendőskorában.⁴⁴ Neve művészeti lexikonokban és kiállítási katalógusokban nem szerepel, hagyatékanak darabjai feltehetően sokfelé lappanganak, művészettörténeti értékelése még várat magára. Időnként felröppen egy-egy kósza hír kalapács alá kerülő festményéről,⁴⁵ de legteljesebb gyűjteménye jelen idő szerint azon a kis Békés megyei településen található, ahol élete talán legkeservesebb idejét töltötte. Mégis ezen nyomorúságos időszak alkotásai azok, amelyek nevét az utókor számára megőrizték. A sors útjai tényleg kifürkészhetetlenek.

⁴² Fluck Béla történetének egyedisége nem pusztán abban áll, hogy szellemi munkát végzett a kitelepítés idején. Az ilyenfajta önművelésre, a mentális kondíció megérezésére számos példát ismerünk akár az internálótáborok, akár a kitelepítés történetéből. Az ugyancsak Csorváásra kényszerített Häger Ritta, aki a kitelepítést megelőzően kosztümfestőként az Operaházban is dolgozott, a faluban verseket írt, később pedig textilművészként a Kossuth-díjat is elnyerte. Lásd SZÉCHENYI Kinga: *Megbéljegyzettek*, Helikon, Budapest, 2015, 428–430.

⁴³ ÁBTL 4.1. A-933/1. 286.

⁴⁴ BENE-SZABÓ: *I. m.*, 87.

⁴⁵ 2003-ban és 2004-ben egy-egy rajzát, 2007-ben pedig kétalakos, lovas katonát ábrázoló festményét árverezték el, az utóbbi esetben 100 euróért indult a kezdő licit egy kommentelő szerint: <http://forum.index.hu/Article/jumpTree?a=68918190&t=9154073>.